॥ तलवकारव्यासतीर्थीयटीकाप्रारंभः ॥

SGDF
Sri Gargeshwari Digital Foundation

श्रीमद्धनुमद्भीममध्वांतर्गतरामकृष्णवेदव्यासात्मकलक्ष्मीहयग्रीवायनमः ॥ ॐ ॥ जडाजडात्मकंविश्वंकृत्वाधिष्ठायसंहरन्॥ स्वभावात्क्रीडतेयस्तंवंदेश्रीमध्ववल्लभं ॥ १ ॥ योसुरानजयद्देवहृदयस्थस्तदर्थतः ॥ ददौचाभीष्टमिष्टेभ्यस्तंवंदेमध्ववल्लभं ॥ २॥ तलवकारोपनिषदंयथावद्व्याचिख्यासुर्भगवानानंदतीर्थमुनिस्तदुक्तगुणैरुपश्लोकयन्नारायणंप्रणमति ॥ अनंतेति ॥ नतत्रचक्षुर्गच्छतीत्यादिना सुरैरप्यगम्यत्वमुक्तं तत्सर्वथादर्शनायोग्यत्वात्किमित्यतउक्तं ॥ अनंतगुणपूर्णत्वादिति ॥ ब्रह्महदेवेभ्योविजिग्यइत्यादिनोक्तंसर्वेष्टदातृत्वं । इषितमिष्टंसाध्वसाधुवाप्रतिमनःपतति तत्करणत्वान्मनसःस्वतोनयुक्तं । अतःकेनप्रेषितंप्रेरितंपतति । प्रथमोमुख्यः । युक्तोनियुक्तः । इमांवाचंकेनइषितांप्रेरितांवदंतिचक्षुःश्रोत्रंकउदेवोयुनक्तीतिप्रश्नः यन्मनआदिप्रेरकंत्वयापृष्टं सउइतिपरिहारश्चप्रतीयते । प्रष्टा उत्तरप्रदाताच कावितिनज्ञायते अतस्तत्प्रश्नवाक्यंव्याचष्टे ॥ वैजयंतइति ॥ वैजयंतोनामकश्चित्पर्वतः। इतःपूर्वकस्याप्यप्रकृतत्वात्सउइतिकथंतच्छब्देनपरामर्शइत्यतोध्यानप्रकृतत्वेनतद्घटयन् श्रोत्रस्यश्रोत्रमित्यादिपरिहारवाक्यंव्याचष्टे ॥ ध्यात्वेति ॥ यःप्राणस्यप्रणेता चक्षुरादेश्चप्रणेता सविष्णुरवधार्यतामितिसंबंधः । चक्षुरादिप्रणेतृत्ववेत्तुःफलमाह ॥ अतिमुच्येति ॥ अस्माल्लोकात्प्रेत्यगत्वाऽतिमुच्यसंसारादमृताभवंतीतिसंबंधः । कीदृशंभगवतःप्राणादिप्रेरकत्वमितिजिज्ञासायां तत्रचक्षुराद्यप्रवृत्तेःकीदृशंतदितिनजानीमइत्याह ॥ नतत्रचक्षुरिति ॥ तद्व्याचष्टे ॥अगम्यइति॥ सर्वात्मनाचक्षुराद्यगम्यस्तर्हीत्यतआह ॥ अन्यदेवेति ॥ विदिताज्जगतोऽविदिताच्छशविषाणादेरन्यदेवतत् । तत्राधीत्यस्यार्थमाह ॥ सर्वोत्तमश्चसर्वत्रेति ॥ नतत्रचक्षुर्गच्छतीत्यादिविवृण्वन्मनोगोचरजीवात्मकत्वात्कथंमनोगोचरत्वमितिशंकांचपरिह

SGDF
Sri Gargeshwari Digital Foundation

रति ॥ यद्वाचानभ्युदितमित्यादिना ॥ येनचक्षूंषिपश्यंतिद्दश्यंते । तेतवउपआसतदेवब्रह्मविद्धि । यद्वाचानभ्युदितमित्या
दिवाक्यजातंव्याचष्टे ॥ प्राणादीनामिति ॥प्रथमःखंडः॥१॥ तद्वाक्यजातस्यतात्पर्यमाह ॥ यंसम्यगिति ॥ ब्रह्मसाकल्येन
ज्ञातुमशक्यमित्युक्तमुपपादयति ॥ यदीति ॥ यदित्वंब्रह्मअहंसुवेदेतिमन्यसे तर्हित्वमपिनूनंदहरमेवब्रह्मणोरूपंवेत्थ ब्रह्मणोऽ
नंतत्वादित्यर्थः । यत्यस्माद्दहरमेववेत्थ । अथतस्मात् त्वंत्वयिदेवेषुचास्यब्रह्मणोयद्रूपं तत्तेमीमांस्यमेव । अस्तुत्वदतिरिक्तःस
र्वोपिजनःब्रह्मनसम्यग्वेदेतित्वंतुसम्यग्वेत्थेत्यतआह ॥मन्यइति॥ मामन्ये अयंब्रह्मसुसम्यग्वेदेतिवदंति अहंतुब्रह्मविदितंनम
न्यइतियोजना। तर्हित्वमपिब्रह्मनवेत्थकिमित्यतआह ॥ नोनवेदेति ॥ नवेदेतिनो किंतुवेदचेति । ब्रह्मणःसाकल्येनाज्ञेयत्वमुपपा
द्यउपसंहरति ॥योनइत्यादिना॥ नोस्माकंमध्येयस्तुब्रह्मअहंवेदेतिवदातेसतन्नोवेद । तत्कुतः । परिच्छिन्नत्ववेदनात् । अहंनवेदे
तियोवदतिअसौवेदच कुतःब्रह्मणोपरिच्छिन्नत्वज्ञानात् । यस्यब्रह्माविदितमितिमतंतस्यब्रह्मविदितं । उक्तहेतोः । यस्यब्रह्ममतमि
तिमतंसनवेद । उक्तहेतोः । वयंब्रह्मसम्यगपरोक्षतोविद्मइतिविजानतामविज्ञातं । उक्तहेतोः । उक्तवैपरीत्येनविजानतांविज्ञातं उक्तहे
तोः। अत्रश्रवणमननापरोक्षज्ञानानांसाकल्यागोचरत्वमुच्यतेब्रह्मणः । अप्रतीतेर्योनस्तद्वेदेत्यादिव्याचष्टे ॥सर्वात्मनेत्यादिना॥
योनस्तद्वेदेत्यादेस्तात्पर्यमाह॥ नातिवेद्यइति ॥ नेदंयदिदमित्येतदंतरितमप्रतीतेर्व्याचष्टे॥ नेदमित्यादिना ॥ जीवब्रह्मणोर
भेदाभावेस्वयंमूलाभिमतांनियामकत्वादिलक्षणांउपपत्तिमाह ॥ नियामकंतदित्यादिना ॥ अस्तुब्रह्मसाकल्येनागोचरइति॥ इत
रेषांकथंतेनाभीष्टसिद्धिरित्यतआह ॥प्रतिबोधेति ॥ ब्रह्मश्रुतंमतंप्रतिबोधविदितंचेदमृततत्वंहिविंदतइत्यर्थः । ज्ञानेनामृतत्वंविंद

SGDF
Sri Gurgeshwar Digital Foundation

तद्इत्युक्तं। तत्रकिंज्ञानेनसर्वाभीष्टसिद्धिरित्यतोज्ञानोत्तरकर्मणाचेत्याह॥ आत्मनेति॥ आत्मना ज्ञानोत्तरकालीनयज्ञादिप्रयत्नेन वीर्यमानंदातिशयंविंदते ।विद्यया ऽमृतं अविद्यानिवृत्तिमिति । अस्तुब्रह्मज्ञानंमोक्षसाधनं । तत्कालांतरेसंपादयिष्यतइत्यतआह ॥इहेति॥ अथतर्हिं सत्यंभद्र मस्ति । भद्रविनष्टिभावात् धीराभूतेषुभूतेष्वित्यादियोज्यं॥द्वितीयःखंडः॥२॥ ब्रह्मादृश्यमत्यद्भुतमित्युक्तं। तत्रार्थेकांचनाख्यायिकामाह॥ब्रह्महेत्यादिना॥ तत्तेषामहंकरं तेभ्योहप्रादुर्बभूव। ब्रह्मादिसहितमितिशेषः । तद्वाक्यजातंव्याकरोति ॥ इत्यत्रेत्यादिना ॥ ब्रह्मादिभिःसहागमनस्यजिज्ञापयिषितंप्रयोजनमाह ॥ एतेभ्योपीति ॥ प्रयोजनांतरमाह ॥ यूयमिति ॥ इंद्रेसमागच्छतिकिमर्थंतिरोदधेब्रह्मेत्यतस्तस्यप्रयोजनमाह ॥ तत्रेति ॥ पृच्छतुकिमशक्यमित्यतआह ॥ मत्त इति ॥ दैत्यदूषितत्वान्नशक्तिमान् । उमास्थापनेप्रयोजनमाह ॥ एषेति ॥ तृतीयःखंडः ॥ ३ ॥ तस्माद्वाइतिपरामृष्टोहेतुः कइतिनज्ञायते । एतेदेवाअतितरामिवान्यान्देवानित्यन्यदेवतातिशयितादेवाश्चकइत्यतस्तद्वाक्यंव्याचष्टे ॥ यस्मादिति ॥ अथवा तस्माद्वाएतेदेवाअतितरामिवान्यान्देवान्एतेइत्युक्ताःके यदग्निर्योयमग्निर्वायुरिंद्र स्तस्मादितिपरामृष्टंहेतुमेवविशदमाह ॥ तेह्येनंनेदिष्ठंपस्पृशुरिति ॥ नेदिष्ठमतिसमीपस्थं । स्पर्शनमेवविवृणोति ॥ तेह्येनत्प्रथमःप्रथमंविदांचकारचक्रुरिति ॥ यदग्निर्वायुरिंद्रइत्युक्तेंद्रस्याग्न्यादिसाम्यंप्रतीयते तांपरिहरति ॥ तस्माद्वाइंद्रइति ॥ तद्व्याचष्टे ॥ इंद्रस्त्विति ॥ तस्माद्वाएतेदेवाइतिवाक्यंप्रकारांतरेणव्याचष्टे ॥ दक्षादिभ्यइत्यादिना ॥ ॐमितियक्षंविचार्यमेवेत्यूचुः ॥ नासिक्यवायुरित्युक्तरीत्याव्याख्यानांतरं । ब्रह्मादीनामुक्तमप्याधिक्यंप्रसंगप्राप्तंपुनराह ॥ एतेभ्यइति ॥ यदग्निर्वायुरित्युक्त्याऽग्नेःश्रेष्ठत्वप्रतीतिंनिवा

SGDF
Sri Gargeshwari Digital Foundation

रयंस्तारतम्येकःप्रथमःकौतिमइत्यतआह ॥ एतेषामिति ॥ पूर्वमीरिताः उत्तरकक्ष्यात्वेनेतिशेषः । अग्नेःसर्वावमत्वेकारणमाह ॥ अग्निरिति ॥ विष्णवभिसंबंधात् विष्णुज्ञानादितारतम्याभिसंबंधात् । अधिदैवमध्यात्मंचोपास्यंरूपमुपदिशति ॥ तस्यैष इत्यादिना ॥ अप्रतीतेस्तद्वाक्यजातंव्याचष्टे ॥ व्यद्योतयदित्यादिना ॥ रूपाणांस्थानभेदकृतोभेदोनमंतव्यइतिभावेनोक्तं ॥ सएवैकइति ॥ येनप्रेरितंमनोविषयान्स्मरति वननीयतःभजनीयत्वात् । तद्वनमित्युपासकस्यफलमाह ॥सयएतदिति॥ तद्व्याचष्टे ॥ एवमिति ॥ उपनिषद्विद्यायाउपदिश्यमानत्वादुपनिषदंभोब्रूहीतिप्रश्नस्यो क्तातदुपनिषदित्यादिपरिहारस्यचायुक्तत्वंप्रतीयतेऽतस्तात्पर्यंव्यंजयन्व्याचष्टे ॥ एतदित्यादिना ॥ विद्या क्रियतेनिरूप्यतेयेन प्रतिपाद्यभेदनेति । प्रतिपाद्यंपृच्छसि किंवोत्पन्नायास्तस्याअवस्थानकारणानि उतवातस्याःकारणानीत्याशयवान्ब्रह्माह ॥ उक्तातइत्यादिना ॥ तद्व्याचष्टे ॥ विद्यावेद्यमिति ॥ कानिविद्यास्थानानिइत्यतस्तस्याः वेदाः षडंगानि निर्णयःकारणानीतियोजना ॥ सत्यमित्यस्यनिर्णयइतिव्याख्यानं ॥ एतदुपनिषद्वेत्तुःफलमाह ॥ योवाएतामिति ॥ स्वर्गे स्वरूपभूतरमणज्ञानवति । लोकेप्रकाशरूपे ज्येयेश्रेष्ठे प्रतितिष्ठति । यत्प्रसिद्धस्वर्गरूपफलंप्रतीयतेतत् अनंतफलब्रह्मविद्याभ्यासिनामनुपपन्नमतस्तद्व्याचष्टे ॥ वेदेति ॥ प्रमाणेनव्याख्यातमपि व्यद्युतदाइत्यादि स्ववाक्येनविशदयति ॥ विद्युतइति ॥ सूर्यादिप्रकाशोभगवदधीनइत्युक्तं तत्स्मृतिश्रुत्युदाहरणेनसमर्थयते ॥ यदिति ॥ भगवानादौनिमीलिताक्षोभवदितिकुतइत्यतआह ॥ सइति ॥ यएकोगुणेभ्यःपरोविशेषःपुरातनःपुरुषः ॥ ३ ॥
अग्रेनिशारूपेप्रलयकालेकारणेषुसुप्तशक्तिषुजगदीश्वरेआत्मनिनिधायनिमीलितात्माआत्मनिस्वस्मिन्नेवासीत् सोयंकिलेतिसंबंधः।

न्यमीमिषदाइत्यत्राकारस्यसमंतादित्यर्थउक्तः । अर्थांतरंचाह ॥ पूर्णत्वादिति ॥ यदेतदाःपूर्णतन्न्यमीमिषदित्यन्वयः । अभीक्ष्णंसंकल्पइतिकस्यविशेषणमितिनज्ञायतेऽतआह ॥ अभीक्ष्णमिति ॥ लिंगव्यत्ययोयमित्याशयवांस्तदर्थमाह ॥ संकल्पकमिति ॥ उपनिषदंभोब्रूहीतिप्रश्नेतस्यैतपोदमःकर्मेतिप्रतिष्ठेत्यपृष्टोक्तिःकथमित्यतःप्रश्नाभिप्रायकथनेनघटयन्नाह ॥ सप्रतिष्ठामिति ॥ निर्णयइत्येतत्सत्यपदेनव्याख्यातत्वेपिअस्पष्टत्वात् पुनर्व्याकरोति ॥ सत्यमिति ॥ ननुसत्यमितिमीमांसेतिकुतः । सत्यवचनेप्रसिद्धत्वादित्यतोनिर्वचनप्रमाणेनसमर्थयते ॥ निर्णीयतइति ॥ ननुविद्यास्थानानांचतुर्दशत्वात्कथंवेदाःसर्वांगानिसत्यमायतनमितिस्थानत्रित्वोक्तिरित्यतोविद्यास्थानानांचतुर्दशत्वेपिविवक्षाभेदात्रित्वोक्तिरित्याह ॥ ऋग्यजुरित्यादिना ॥ शिक्षाद्यं तथास्मृतय श्चांगानीत्युच्यंते । मीमांसा तर्कशास्त्रंच सत्यमित्युच्यते । यतस्तस्माद्विद्यायतनंत्रयमित्युक्तमित्यर्थः ॥ मंगलावसानस्य शास्त्रस्यप्रचयादिहेतुत्वात् भाष्यंसमाप्यांतेपिस्वेष्टदेवतास्तुतिनमनरूपंमंगलमाचरति ॥ यइति ॥ यत्पदंमुनिभिर्ध्यातंवेदांतश्रांतमानसैः ॥ तंवंदेपरमात्मानंविष्णुंश्रीमध्ववल्लभं ॥ १ ॥ ७ ॥ इतिश्रीमदानंदतीर्थभगवत्पादविरचिततलवकारोपनिषद्भाष्यस्यविवरणंश्रीमज्जयतीर्थपूज्यचरणशिष्यव्यासतीर्थविरचितंसंपूर्णं ॥

अयं ग्रंथः कुंभघोणस्थेन टी. आर्. कृष्णाचार्येण मुंबय्यां निर्णयसागरमुद्रणालये मुद्रयित्वा प्रकाशितः । शाकः १८२९ सन १९०७.

SGDF
Sri Gargeshwari Digital Foundation

॥ तलवकारव्यासतीर्थीयटीकासंपूर्णा ॥

SGDF
Sri Gargeshwari Digital Foundation